

Schilderkunst

De ingetogen en eigenzinnige werken van de jong gestorven kunstenaar **Jan Mankes** kregen pas laat waardering. De laatste decennia blijven de prijzen oplopen.

Lang genegeerde kleine juweeltjes

Riki Simons

Zijn eerste tentoonstelling in Rotterdam, voorjaar 1912, brengt *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* in grote bewondering.

Over zijn 'wipsnuffelende muisjes' en 'vreesachtig rondkruipende konijnen', in 'vergeestelijkte' schilderijen die in de eerste plaats zijn eigen ziel tonen. Jan Mankes is dan 22 jaar oud.

Acht jaar later, na zijn vroegtijdige dood in 1920, wijdt datzelfde *Elsevier's* een veertien pagina's lang eerbetoon aan zijn leven, zijn schilderijen en zijn grafisch werk. 'Juist in dezen tijd van troebele verwarring, van reclame-zucht en aanstellerij, van onmacht en manierisme geeft het zoo'n zeldzaam genot eens een klaren geest te ontmoeten, die, als wars van alles wat er om hem heen gebeurt, stil en kalm zijn eigen weg gaat.'

Met die 'reclame-zucht en aanstellerij' doelt de kunstspecialist van *Elsevier's*, R.W.P. de Vries Jr., op de chaos aan nieuwe ideeën en stromingen, zoals fauvisme, kubisme, expressionisme en surrealisme, die vanuit vooral Parijs ook in Nederland beginnen door te dringen. De afwijzing daarvan is dan al behoorlijk achterhaald. Maar die rake beschrijvingen van Jan Mankes' werk en persoon,

zijn 'zachte gemoed' en zijn 'tere werk', worden in latere decennia nog vaak herhaald.

Jan Mankes wordt in 1889 geboren in Meppel, als jongste kind van een uit Friesland afkomstige belastingambtenaar. Hij maakt er de hbs niet af, werkt nog even als hulpje bij een huisschilder, totdat het gezin in 1905 naar Delft verhuist. Daar wordt hij leerling bij het atelier voor gebrandschilderd glas 't Prinsenhof. Een daar verplichte avondcursus decoratief tekenen aan de Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag blijft van korte duur vanwege zijn bijziendheid, een mankement dat Mankes zelf als 'eigen' beschouwt, als bij zijn persoon horend. Eigenzinnig is hij dan al.

Bij 't Prinsenhof, dat taferelen van Hollandse oude meesters in glas kopieert voor ramen van (overheids)gebouwen, komt hij aanraking met beeldend kunstenaars. Op zondagen gaat hij veel naar musea, in Amsterdam, Rotterdam en vooral Den Haag – het Mauritshuis, het Gemeentemuseum en Museum Mesdag zijn mooie wandelbestemmingen vanuit Delft.

In 1907 begint hij zelf met schilderen, 's avonds op de zolder van zijn ouderlijk

huis. Een jaar later besluit hij fulltime kunstenaar te worden. Nog weer een jaar later, in 1909, verkoopt hij in één keer tien schilderijen, voor 105 gulden samen, aan een Haagse collega-schilder die ook wat in kunst handelt. Vanaf dat moment raken zijn kleine schilderijen en tekeningen snel geliefd bij een kleine kring van kenners en verzamelaars. Zijn trouwste verzamelaar wordt de Haagse sigarenfabrikant Aloysius Pauwels, later opgevolgd door de gefortuneerde Rotterdamse Annie van Beuningen.

In 1909 verhuist Mankes met zijn ouders mee naar De Knijpe, een lintdorp langs de Schoterlandse Compagnonsvaart even buiten Heerenveen. Daar op het platteland kan hij de geiten, konijnen, kippen en hanen houden waar hij zo van houdt. En kan hij de vogels – uilen, valken, kraaien – observeren die hem zo fascineren. Tussen 1909 en 1915, het jaar waarin hij trouwt, maakt hij hier in Friesland zijn meest iconische werken.

Kleine juweeltjes in doorschijnende olieverf, voorstellingen van eenvoudige objecten, beesten, vogels, landschappen en (zelf)portretten, allemaal uit zijn directe omgeving. Met intense aandacht en zorg vastgelegd op een verstild moment,

In de kunstwereld **blijft hij
een buitenstaander**

Peter Cox

***Bomenrij*, gemaakt op het platteland nabij Heerenveen in 1915**

Breide vrouw achter het huis (moeder) (1914)

Dubbeltentoonstelling

Van 25 januari tot en met 22 juni is in twee musea tegelijk de grootste Jan Mankes-tentoonstelling ooit te zien.

Museum Belvédère in Oranjestad, aan de rand van Heerenveen, toont in *Jan Mankes – uiting geven aan geestelijk leven* vooral werk dat hij maakte in de jaren 1909-1915, toen Mankes met zijn ouders in het lintdorpje De Knijpe woonde. Dit was vlak bij de plek waar sinds 2004 Museum Belvédère is gevestigd, in een landschap dat Mankes tot veel van zijn mooiste werk heeft geïnspireerd.

Museum Arnhem brengt met *Jan Mankes. Verstillend & strijd* niet alleen een overzicht van Mankes' werk, maar laat ook zijn relatie zien tot tijdgenoten die hem inspireerden en op hun beurt inspiratie vonden in zijn werk.

De huidige herwaardering voor alles wat met natuur te maken heeft, vindt een vroege voorloper in Jan Mankes en de liefde en zorg waarmee hij dieren en de natuur in zijn omgeving bestudeerde en vastlegde. Museum Arnhem toont daarom ook vier geestverwante kunstenaars van nu: Suzette Bousema [1995], Sophie Steengracht [1991], Mariëlle Videler [1970] en Milah van Zuilen [1998]. Idem in Museum Belvédère, met foto's van Oscar Voch [1962].

Mankes' werk geeft meer weer dan de werkelijkheid

meestal maar één tegelijk. In een bijna vlakke verdeling zonder perspectief, van een scherp oplichtend silhouet met daarin zachte kleurtinten, tegen een achtergrond of landschap van kalme, eenvoudige, bijna abstracte vormen.

Ondanks de herkenbaarheid van zijn onderwerpen en landschappen is Mankes' werk nooit 'realistisch' in de kunsthistorische betekenis van het woord. Details lossen vaak op in grote sferische kleurvlakken, de verhoudingen zijn soms niet-kloppend. Zijn beelden geven meer weer dan alleen de nuchtere werkelijkheid.

In de kunstwereld blijft hij een buitenstaander, hij wordt nooit lid van een van de belangrijke kunstenaarsverenigingen. Maar in de Haagse kunsthandelaar Jan Schüller vindt hij een professionele begeleider van zijn beginnende carrière, en de prijzen van zijn werken blijven stijgen. Ook zijn trouwe verzamelaar en inhoudelijk klankbord Pauwels blijft hem in Friesland trouw steunen. Maar op erkenning door de museumwereld zal hij nog een tijd moeten wachten. Zijn aanhoudende pogingen om met zijn werk de aandacht te trekken van H.P. Bremmer, de kunstpedagoog van Nederlands welgestelde culturele elite en persoonlijk adviseur van Helene Kröller-Müller, stuit op een muur van desinteresse.

In 1915 trouwt Jan Mankes met de twee jaar oudere Annie Zernike, afkomstig uit een intellectueel, vrijzinnig-christelijk milieu in Amsterdam. Sinds 1911 is ze dominee van de Doopsgezinde Gemeente van Bovenknijpe, de eerste vrouw op een protestantse preekstoel in Nederland. Meteen na het huwelijk verhuist het echtpaar naar Den Haag. Jan Schüller is begin dat jaar overleden, en wordt opgevolgd door een reeks nieuwe kunsthandelaars met wie Mankes moeizame relaties onderhoudt.

In de voorgaande jaren is het hem steeds beter gegaan, met geslaagde tentoonstellingen bij Nederlandse kunsthandels van naam, veel vraag naar zijn werk en lovende besprekingen in kranten en tijdschriften. Voor het eerst oogst zijn schilderkunst nu ook slechte kritieken, met termen als 'week' en 'bloedeloos'. Tegelijk verkoopt zijn grafische werk – vooral etsen en houtsneden – steeds beter. Met krachtige zwart-wit-contrasten en heldere expressieve vormen, een stijl die meer aansluit bij de moderne expressionistische ontwikkelingen, blaast hij zijn bekende onderwerpen nieuw leven in. En vindt hij ook nieuwe verzamelaars.

In maart 1916 openbaren zich de eerste tekenen van tuberculose. Op 23 april 1920 zal hij daaraan overlijden, pas dertig jaar oud, in Eerbeek op de Veluwe, waarheen hij intussen samen met Annie is verhuisd. Hij maakt nog wel mee hoe de eerste musea zijn werk aankopen. In 1918 koopt Teylers Museum in Haarlem een getekend portret van Annie van Beuningen. Het jaar daarop koopt het Haags Gemeentemuseum zijn schilderijen *De oude geit* uit 1912 en *Strand te Scheveningen* uit 1915.

Omdat Jan Mankes' eigennuttige werk niet kan worden bijgezet in één afgebakende stijl of stroming, blijft het in de decennia na zijn dood een prooi voor alle mogelijke interpretaties. Sommigen zien in zijn ingetogen werk met terugwerkende kracht allerlei tekenen van zijn zwakke gezondheid en naderende dood. Of van de stille, schuwe, geïsoleerde in de provincie levende dromer die hij in werkelijkheid nooit was. 'Jan was sterk en nuchter,' zal Annie Zernike later schrijven. Ook in zijn Friese jaren trok hij vaak naar de grote steden in het westen van het land, bezocht daar vrienden, verzamelaars en handelaars, soms voor een verblijf van maanden. Steeds is ook ge-

Avondschemering Woudsterweg (1914). Mankes' etsen en houtsneden verkochten aanvankelijk beter

probeerde, al even geforceerd, om van Mankes een typisch Friese schilder ('*Us Jan*') te maken.

In de jaren dertig wordt Mankes nog benoemd tot voorloper van het magisch realisme. In werkelijkheid had zijn werk helemaal niets gemeen met de harde, kille, leven- en emotieloze beelden van schilders als Pyke Koch en Raoul Hynckes. Maar die onterechte associatie met een stroming waar nadrukkelijk de geur van nazi-Duitsland omheen hing, heeft Jan Mankes' artistieke reputatie na de Tweede Wereldoorlog geen goed gedaan.

In de jaren vijftig tot en met zeventig gold in de beeldende kunst, internationaal maar ook in Nederland, elke vorm van 'realisme', van figuratie, van herkenbare afbeelding van een werkelijkheid, als verdacht en achterhaald. Abstracte, conceptuele en minimalistische stromingen zetten de toon, en alleen in geografische uithoeken van de museumwereld bleef realistische kunst een verzamelobject. Vandaar dat ook het werk van Jan Mankes vooral een blijvende plek heeft gevonden in (bruikleen)collecties van musea in plaatsen als Arnhem, Assen,

Heerenveen en Gorssel.

Dit veranderde vanaf de jaren tachtig. Een nieuwe schilderkunst, jong en internationaal, bevrijdde het werken-met-herkenbare-beelden van dat oude imago van conservatief, verouderd, provinciaals. Onbevangen en enthousiast leggen kunstenaars uit alle continenten en bevolkingsgroepen sindsdien (hun) leven, cultuur en omgeving vast. 'Verhalende' kunst bloeit als nooit tevoren, vaak in een mix van 'figuratief' en 'niet-figuratief', van 'realisme' en 'abstractie'. Die mix heeft het oude, ooit zo polariserende onderscheid tussen stromingen irrelevant gemaakt.

In die nieuwe verhoudingen past ook een herwaardering van het oeuvre van iemand als Jan Mankes. In 1989 vierde Gemeentemuseum Arnhem (nu Museum Arnhem) zijn honderdste geboortjaar al met een groot overzicht van zijn schilderijen, tekeningen en grafiek. Ook daarna bleven er tentoonstellingen komen. De prijzen van zijn werk gingen flink omhoog, om daarna niet meer te dalen. Afhankelijk van de kwaliteit en bekendheid van een werk kunnen die nu oplopen tot 250.000 euro. ★

Nico Gijsbers

De theeschenkerster, olieverfportret uit 1915